

Kafkasya Muhacirlerinin Denizli’de İskânı

Dr. Abdullah Temizkan

Özet

Kırım Harbi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nun çekildiği topraklardan Anadolu’ya yoğun kitlesel göçler meydana gelmiştir. Bu kitlesel yer değiştirme hareketlerinin en büyükleri Kırım, Kafkasya ve yirminci yüzyılın başlarında Balkanlardan Anadolu’ya yapılmıştır. Denizli de bu göç hareketlerinden payına düşeni almıştır. İlk başlarda muhacirlerin iskânı noktasında bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Zamanla bunların üstesinden gelinmiştir. Kafkasya muhacirlerinin iskânı Denizli’de Müslüman nüfus lehine bir demografik hareket olmuştur. Bununla birlikte Kafkasyalılar Anadolu’daki Müslüman Türk kültürüne katılan bir renk ve zenginlik olarak ilgi ve itibar görmüştür.

To Settle of caucasian Migrants in Denizli

After the Crimean War dense massive migrations came to existence from regions which Otoman Empire was drew back to the Anatolia. The biggest of these massive place changing actions were done from Crimea, Caucasia and early 20 th. Century Balkans to the Anatolia. As well Denizli got share of from these migration actions. At first some troubles was lived about to settle migrants. As time passed these were accomplished. To settle of Caucasian migrants was a demographic action favor of Muslim population in Denizli. However, Caucasians who be a colour and wealthiness that was joined Muslim Turkish culture in Anatolia attracted attention and respect.

Göç mahiyeti itibariyle bir yerden, doğal yaşam alanından kopuşu, aslında ait olunmayan yabancı bir yere gidişi içerir. Dünya tarihi boyunca bu tür kitlesel yer değiştirme hareketleri birçok nedene bağlı olarak meydana gelmiştir. Doğal afetler, savaşlar nedeniyle gerçekleşenler en yaygın olanlarıdır. Uluslar arası ve kitlesel göçlerin en büyükleri arasında yer alan Kafkas göçleri gerçekleştiği zaman itibariyle Osmanlı Devleti açısından kritik bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda dış göç olarak da nitelendirilen bu yer değiştirme hareketleri gidilen yerde kalmayı, çalışmayı yada orada yerleşmeyi amaçlaması itibariyle iç göçlerden farklılıklar gösterir. Kafkas göçleri ise “gelen göç”(immigration) değil, “giden göç” (emigration) kategorisine girmektedir. Bir anlamda bu göçün gerçekleşmesi zorla temin edilmiştir. Kafkas göçleri Rus-Osmanlı ve Rus-Kafkas savaşları nedeniyle ve savaşın sonucunda galip gelen Rusya’nın göçe zorlaması nedeniyle ‘mecburî göç’ olarak nitelendirilmektedir.¹ 18. yüzyılın sonlarında Kafkasya’da başlayan Rus istilası, Şeyh Şamil’in 1859 yılında Ruslara esir düşmesine kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında ve sonrasında Ruslar Kafkasya’nın kolonizasyonunu hızlandırarak Slavlaştırmak için etnik temizlik politikasını uygulamaya koymuş ve yerli halkı Osmanlı ülkesine göçe zorlamıştır.² Kafkasya’nın yerli halklarıyla Ruslar arasında tarihî bir husumet bulunması, iki tarafta da yekdiğere karşı güvensizlik hissinin hâkim olmasına neden olmuştur. Rusların bu bölgeye Rus Kazakları, Mujikler ve diğer başka yabancı Slav unsurları yerleştirebilmek amacıyla Kafkasya’nın yerli topluluklarını Rusya’nın iç kesimlerine sürmek istemesi bu kitlesel göç hareketini tetiklemiştir.³ Zaten 1862 yılında Kuzey Kafkasya halklarını mutlaka göç ettirme kararı alan Rusya’nın⁴ devlet politikası bu göçü mecburi göç politikası kategorisine sokmuştur. Yani Kafkasyalılar Osmanlı ülkesine kendi iradeleriyle, durup dururken göç etmemiş, bilakis göçe zorlanmışlardır. Ancak, Osmanlı Devleti ile aralarındaki manevî bağ bu göçü hızlandıran teşvik edici bir unsur olarak değerlendirilebilir.

¹ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 1997, s.63.

² Abdullah Temizkan, *Kuzey Kafkasya’da Osmanlı-Rus Mücadelesi (1780-1812)*, Ankara 2005, s.19. (Basılmamış Doktora Tezi)

³ Saydam, a.g.e., s.81.

⁴ A.g.e., s.79.

Bu kitlesel göç hareketi karşısında Osmanlı Devleti'nin tutumu ne olmuştur? Bir kere, böylesine büyük bir göç hareketi beklenmiyordu. Bu nedenle gelenlere mîrî araziden boş olan yerlerin tahsis edilmesi, barınak ve araç gereç temin edilmesi hatta 4-5 yıl vergiden muaf tutulmaları hususları Meclis-i Valâ'nın 28 Ekim 1852 tarihli oturumunda karara bağlanmıştır. Ancak Kırım Savaşı'ndan sonra gerçek tabloyla karşılaşan Osmanlı Devleti aldığı kararları sık sık değiştirmek zorunda kalmıştır.⁵ Çünkü çok büyük sayıda insanın muhaceretiyle karşı karşıya kalınmıştır. Osmanlı Devleti, muhacirleri, tabi oldukları din bakımından nüfus dengesini sağlamak amacıyla bazı hassas bölgelere ve sınır boylarının güvenliğini sağlamak amacıyla Balkanlara ve Doğu Anadolu'ya iskân etmeyi düşünmüştür. Rusya sınırına yakın yerlere iskân edilmeleri Rusların, Doğu Anadolu'ya iskân edilmeleri ise Ermeni azınlık nedeniyle İngilizlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır.⁶ Daha sonra iç kesimlerdeki verimli tarım alanlarına yerleştirerek ekonomik bir getiri elde edilmesi planlanmıştır.⁷ Muhacirleri iskân siyasetini bir elden ve koordineli bir şekilde yönetmek için 5 Ocak 1860'da Göçmen Komisyonu kurulmuştur.⁸

Göçmen Komisyonu gelen göçmen kabilelerinin isteği, sayısına ve Osmanlı ülkesinin topraklarının uygun bir yerine iskânını kararlaştırarak o toprak hangi eyaletin sınırları içerisindeyse oranın valisi ile yazışarak iskân işlemlerini başlatıyordu. Bu işlem gerçekleştirilirken bir memur duruma göre bir tercüman görevlendirilerek mümkün mertebe hızlı bir şekilde iskân işlemi tamamlanmaya çalışılıyordu.⁹ Denizli bu dönemde Aydın Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezi statüsündedir. Aydın vilayeti Kafkasya'dan göç alan diğer Osmanlı toprakları göz önünde bulundurulduğunda çok fazla göç almamıştır. Denizli ise Aydın vilayeti içinde iskân edilecek Kafkasyalı kabilelerin bu vilayetteki dağıtım merkezi görünümündedir.¹⁰ Denizli'ye gelen muhacir kabileleri onların da beğeneceği uygun bir yer bulunana kadar şehir içerisindeki mahallerde ve yakın köylerde konuk edilmektedirler. Bu bölgeye gelen Kafkasyalı muhacirler geldikleri bölge itibarıyla Kuzey Batı Kafkasya ve Dağıstanlılardan oluşmaktadırlar. Dağıstan'dan gelenler Kumuk, Kuzey Batı Kafkasya'dan gelenler ise Abaza, Şabsığ ve Natuhac kabilelerindenidir. Bu muhacir kabileleri resmi belgelerde kabilelerin doğal beylerinin adı ile isimlendirilmektedir. Mesela Muti' Bey Takımı gibi.

Denizli'ye gelen muhacirlerin çoğu burayı beğenmeyerek civardaki başka yerlere, ülkenin iç kesimlerine gitmek istemişlerdir. Hatta Kafkasya'ya geri dönenler dahi olmuştur. Denizli'ye sevk edilen, bir süre burada ikamet eden ve beğenmeyerek başka yerlere iskân edilmeyi talep eden muhacir kabileleri, İzmir, Manisa, Afyon, Biga, Aydın, Urfa ve Sivas'a iskân talebinde bulunmuş veya hiç haber vermeden buralara kendileri gitmiştir. Denizli'ye iskân edilmeleri için gönderilen Natuhac kabilesi mensubu iki bin yüz on iki kişi den Muti' Bey Takımı'na mensup iki yüz otuz beş kişi diğer muhacirlerle aralarında bir husumet olduğu için kendilerinin Manisa civarında iskân edilmelerini istemişlerdir.¹¹ Bu husumet, Kafkas toplumlarının Osmanlı toplumunda görülmeyen bir sosyal yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Sınıflı bir yapıya sahip olan Kafkasya topluluklarında sosyal tabakalaşma, bey, özden, hür köylü ve kölelerden oluşmaktadır.¹² İşte bu sosyal yapıyı

⁵ A.g.e.,s. 96.

⁶ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1996., s.92.

⁷ Erkan, a.g.e., s.91.

⁸ A.g.e.,s. 97.

⁹ A. MKT. MHM, No: 390/54 (Göçmen İdaresi ve Maliye Nezareti'ne irade)

¹⁰ BOA, İ. DH., N0: 41530/52 (Aydın Vilayeti Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne Telgraf) 5 Ağustos 1869; BOA, A. MKT. MHM, No: 344/92 (Denizli Ka'imekamlığı'nın Sadarete arzı) 10 Ekim 1865; A. MKT. MHM, No: 226/12 (Göçmen Komisyonu'nun Şukkasına Denizli Ka'imekamlığı'nın cevabı) 25 Temmuz 1861; M.Valâ, No: 25843, (Aydın Valiliği'ne Göçmen Komisyonu'nun telgrafı)

¹¹ BOA, M. Valâ, No: 25843 (Göçmen Komisyonu'ndan Aydın Vilayeti Valiliği'ne Telgraf)

¹² Ufuk Tavkul, "*Osmanlı Devleti'nin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı*" Bilig, Sayı: 17., ss.33-54.; Temizkan, a.g.e.,s.23.

Osmanlı mülkünde de devam ettirmek isteyen Bey takımı ile diğer sınıflar arasında çıkan anlaşmazlıklardan beslenmektedir. Köleler ile aynı mekânı eşit bir şekilde paylaşmayı kabullenemeyen bazı bey ve özden aileleri başka yere iskân edilmeyi isteyebilmektedirler.¹³ İstekleri değerlendirildikten sonra Denizli, Manisa ve Karahisar-ı Sahib'de iskânları emredilmiş ancak iskânlarında bazı sıkıntılar yaşanmış ve bir iskân memuru ile tercüman görevlendirilmiştir.¹⁴ Bu muhacir kafilesinden Aydın'a gidenler Denizli'ye dönmedikleri için Muti' Bey'den sözü dinlenen bir bey olarak nasihat etmesinin sağlanması istenmiştir. Muhacirleri bir şekilde ikna ederek bir an evvel iskân edilmeleri emredilmiştir.¹⁵ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti de onları ikna etmek için bu feodal yapıdan faydalanmaya çalışmaktadır. Feodal yapı ekonomik amaçlarla da değerlendirilmiştir. Uzun süre Osmanlı topraklarındaki köle ticaretinin ana kaynağı Kafkasya olmuş, Osmanlı Devleti imzaladığı uluslararası anlaşmalara rağmen bu ticareti zorlukla durdurabilmiştir.¹⁶

Denizli'ye iskân edilmeleri için gönderilen iki yüz hane Dağıstan Muhacirinin yüz kırk hanesi, emsallerinin tersine yirmişer para yevmiye verilmesine hatta ziraat yapmalarına yerli halkın yardım etmesine rağmen deniz yoluyla Dağıstan'a geri dönmüştür. On altı hanesi ise İstanbul'a giderek akrabalarının bulunduğu Biga Sancağı'nın Çardak, Ak Köprü ve Çınar Köprü çiftlikleri civarına iskân edilmelerini dilekçe ile talep etmiş ve bu talepleri göçmen komisyonunca uygun bulunmuştur.¹⁷ Muhacirlerin iskânı Osmanlı Devleti için bir prestij meselesiydi. Bu nedenle beğenmeyip geri dönmelerine mahal verilmek istenmiyordu. Onları verimli topraklara yerleştirerek ziraatla uğraşmaları temin edilmeye bu yolla hem onların memnuniyetleri, hem de boş toprakları şenlendirip üretime katkı yapmaları sağlanmaya çalışılıyordu.

Yine Denizli'ye iskân edilmeleri söz konusu iken burasını beğenmeyerek Sivas'a giden fakat burada rahat edemeyince tekrar Denizli'ye dönen on beş yirmi hane Dağıstan Muhacirine arazi verilmiştir. Ancak verilen arazi miri arazi olduğu için icara verilmiş gözükmektedir. Çözumsuzlük nedeniyle Sivas'tan dönen muhacirlerin durumunun bir hayli perişan olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma kendi başına çözüm bulamayan idareciler İstanbul'dan hal çaresi sormak zorunda kalmışlardır.¹⁸ Bunlar gibi bir grup muhacir de Urfa'ya gitmiş ancak orada tutunamayarak Denizli'ye geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁹ Bu uzun yolculuklar esnasında özellikle yaşlı, kadın ve çocuklar yorgunluk ve salgın hastalıklardan hayatlarını kaybetmişlerdir. Anadolu'nun iklimine alışık olmayan dağlılardan sıtmadan, ilk defa karşılaştıkları hastalıklardan dolayı çok kayıplar vermişlerdir. Göç karmaşası esnasında aileler parçalanmış hatta kaybolanlar, kaçırılarak köle olarak satılanlar olmuştur.

Denizli sancağına iskân edilmek üzere gönderilen Abaza muhacirleri için Manisa Sancağı'ndaki II. Mahmut vakıflarından olan Süleyman Paşa Çiftliği uygun görülmüştür. Ancak bu çiftlik mirî arazi olup Menemenli Mingel isimli birisine senelik yirmi bir bin beş yüz kuruş kiraya verilmiş olduğu için bir hal çaresi aranmış ve neticede bu kira sözleşmesi tek taraflı olarak feshedilmiş ve Menemenli'ye başka bir miri arazinin verilmesi Süleyman Paşa Çiftliği'ne de Abaza muhacirlerinin yerleştirilmesi uygun görülmüştür. Çiftlik toplam on bir bin beş yüz dönüm araziden ibarettir. Bu çiftlik dâhilindeki birkaç oda, dört ambar, ahır, bir mağaza, namazgâh, çeşme, evde kullanılan avadanlıklar ile çiftlik araç ve gereçlerinin müzayede edilmesi önerilmiştir. Muhacirlerin iskân işlemlerinin gecikmesinden dolayı

¹³ DH. MUI, No: 4-1/72, 7 Eylül 1909.

¹⁴ BOA, A. MKT. MHM., No:390/54, (Göçmen İdaresi ve Maliye Nezaretleri'ne İrade)

¹⁵ BOA, M. Valâ, No: 25843.

¹⁶ Ehud R. Toledano, *Osmanlıda Köle Ticareti 1840-1890*, İstanbul, 1994., s.125.; Temizkan, a.g.e., s.183.

¹⁷ BOA, A. MKT. MHM., No: 226/12 (Göçmen Komisyonu'nun Şukkasına Denizli Ka'imekamının cevabı)

¹⁸ BOA, A. MKT. MHM., No: 344/92 (Denizli Ka'imekam Vekili'nin arızası) 10 Ekim 1865.

¹⁹ Aynı belge.

perişan oldukları için bir an evvel işlemlerin tamamlanarak bu sefaletten kurtarılmalrı emredilmiştir. İdareciler muhacirlerin iskânıyla çiftliğin de mamur olacağını umut etmektedirler.²⁰

Devlet, muhacirlerin günlük kumanya masraflarını ödediği gibi bazen iskân edilecekleri yere kadar ulaşmalarını sağlamak amacıyla yük hayvanı temini, ziraatla iştiğal edip üretime katkıda bulunacakları bir araziye yerleştirilene kadar belli bir miktar yevmiye verilmesini kıt kaynakları içerisinde temin etmiştir. Bu para daha çok gidecekleri vilayetin senelik gelirinden tahsil ediliyordu. 1864 yılında, Denizli ve Manisa sancaklarına gönderilecek Muhacirler için ulaşım vasıtası olarak at ve katır gibi hayvanlar ve yardım olarak on iki bin küsur kuruş tahsis edilmiştir.²¹ Hatta Denizli ve Saruhan sancaklarında iskân edilmiş olan Dağıstan muhacirlerden dört kişinin Hacca gitmek için dilekçe ile talebi üzerine her birisi için bir tavsiyename ve hazine-i Hassa'ya ait bir vapurla taşınmaları dahi söz konusu olmuştur.²² Kafkas muhacirleri, Osmanlı ülkesine geldiklerinde sadece Osmanlı Devleti'nden değil Anadolu ve Rumeli'deki Müslüman Türk halkından da ilgi ve yardım görmüş, oldukça hoş karşılanmışlardır. Mesela 1864 yılında Denizli'ye iskân edilmek üzere gönderilen muhacirlerin taşınması için kiralanan hayvanların ücretleri ve kumanyaları Denizli halkı tarafından karşılanmış bu durum Göçmen Komisyonu tarafından hamiyetli bir davranış olarak nitelendirilmiştir.²³

Türk Halkının ve Osmanlı Devleti'nin zor şartlar altında gösterdiği bu cömertlik ve âlicenaplık zaman zaman bazı göçmen gruplarınca suiistimal edilmiştir. Denizli'ye iskân edilen Dağıstan muhacirlerinden bir grubun yerleşmeleri için kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyip, İstanbul'a gitmek istediklerini belirten Göçmen Komisyonu'nun bir şukkasında, muhacirlerin asıl amacı, bu durumu bahane ederek "yevmiyeyi hazırca yiyüb oturmak maksadından ibarettir" şeklinde yorumlanmaktadır. Sonuçta, bu gurubun ne yapıp yapıp Denizli'de iskân edilmeleri kesin bir dille belirtilmiştir.²⁴ Yine Ali Bey Takımında olan Şeyh Şamil'in yüzbaşılardan Polat'ın Afyon'a gitmek istemesi de aynı minvalde değerlendirilmiş ve bir an evvel başka bir mahalle iskân edilmeleri emredilmiştir. Yerli halkın bu muhacirlere her türlü yardımı yaptığı belirtilerek başka yerlere göçme isteklerinin yadırgandığı gözlenmektedir.²⁵ Aynı şekilde Denizli'ye iskân edilen Dağıstan muhacirlerinden bazılarının iskân edilmeleri için gösterilen yerlere iskân müsaadeleri olmadığı halde başkalarının yerleştiği görülmektedir. Asıl hak sahiplerini yerleştirecek başka yer de bulunmadığı için müşkül durumda kaldığı görülmektedir. Durumun neden bu hale geldiğinin araştırılması istenirken bir taraftan da bölgeye sevk edilen Dağıstanlıların üç seneden beri bu toprakları bilinçli olarak kendilerinin terk etmiş olabileceği, bu süre zarfında hiçbir şey yapmayarak sadece yevmiye alarak devleti zarar uğrattıkları ihtimali de göz önünde bulundurulmaktadır.²⁶ Ancak yerel yöneticilerin bile olayın tam olarak nasıl geliştiğinden emin olmadığı görülmektedir. Üstelik resmî belgelere kişisel yorumların yansıtılmış olması bizim bu konuya daha ihtiyatlı yaklaşmamıza neden olmuştur.

Muhacirler her ne kadar Müslüman olsalar da farklı bir dil konuşmaları nedeniyle yerli halkla aralarında iletişim zorlukları meydana geliyordu ki bu zorluk daha başka birçok sorunun da ortaya çıkış sebebi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Kafkasyalılar, Anadolu'daki

²⁰ BOA, İ. DH., No: 41530/52 (Dahiliye Nezareti'nin tezkiresine Maliye Nezareti'nin cevabı) 30 Mayıs 1869

²¹ BOA, İ. DH., No: 38902/52 (Telhis) 1866; BOA, A:MKT. MHM., No: 318/82(Göçmen Komisyonu'nun Aydın Sancağı Ka'imekamlığı'na şukkası)

²² BOA, A. MKT. NZD., No: 409/84 (Göçmen Komisyonu'nun Sadaret makamına yazısı) 07.04.1862

²³ BOA, A. MKT. MHM., No: 318/82; BOA, A. MKT. MHM., No: 317/96 (Göçmen Komisyonu'nun İzmir Eyaleti Valiliği'ne şukkası)

²⁴ BOA, A. MKT. MHM., No: 542/71 21. Şubat 1862

²⁵ BOA, A. MKT. MHM., No: 211/28 (Göçmen Komisyonu'nun İzmir Valisi Osman Paşa'ya şukkası) 8. Eylül 1860.

²⁶ BOA, A. MKT. MHM., No: 147/37 (Göçmen Komisyonu'na ve İzmir Valiliği'ne İrade) 6 Mayıs 1862

Türk kültüründen birçok hususta derin farklılıklar gösteriyorlardı. Bu kültür farkı da iki toplum arasında zaman zaman tatsız olayların yaşanmasına sebebiyet veriyordu. Bütün bunlardan daha önce, muhaceretin getirdiği bazı sorunların Kafkasyalıları bir takım kötü davranışlara ittiği anlaşılıyor. 25 Nisan 1868 tarihli bir belgede muhacirlerin zamanında iskân edilememesi sebebiyle perişan oldukları ve zaman zaman hırsızlığa başvurdukları belirtiliyor. Ancak belge içerisinde şu sorular da sorulmadan edilemiyor: Acaba hırsızlığı mecburiyetten mi yapıyorlar, yoksa muhacirlerin fitratında mı var? İskânın gecikmesinin bazı kötü davranışlara yol açacağı uyarısı belgelerin içerisinde yapılıyor.²⁷ Aynı belge içerisinde buldukları durumdan kendilerinin de memnun olmadığı, Osmanlı ülkesine gelmekten pişmanlık duydukları, hatta Kafkasya'ya geri dönmekten bahsettikleri belirtildikten sonra, onların bu durumu yabancı memurlara anlatmaları halinde Osmanlı Devleti'nin çok zor bir durumda kalacağı için söz konusu muhacirlerin bir an evvel iskân edilmeleri istenmiştir.²⁸ Kafkas göçleri sebebiyle Avrupalı devletlerin gözleri Osmanlı Devleti'nin üzerindeydi. Osmanlı şehirlerinde bulunan Avrupalı, konsolos ve diğer memurlar, göç ve iskân işinin ne kadar düzenli yapıldığı, göçmenlere nasıl davranıldığı, hastalıklar, salgınlar ve ölümler hakkında raporlar yazıyor, istatistikler tutuyorlardı. Mesela İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Filtord Polgrave'in raporları gibi.²⁹ Osmanlı Devleti onların bu göç olayını kullanarak baskı yapmalarından çekiniyordu.

Kafkas toplumlarında kadınların toplum içindeki yeri Anadolu Türk toplumuna göre daha serbest olduğu için kaç-göç olayı görülüyordu. Her yaş ve statü grubu mensubunun nerede nasıl davranacağı kendi törelerinde çok sıkı bir şekilde belirlenmiş idi. Bu nedenle kolay kolay kimse bu serbestliği suiistimal etmeye cesaret edemezdi. Çok nadir olsa da buna teşebbüs edenler karizmatik aksakalların kendi aralarında verdikleri kararlarla çok ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Bu kabile ve feodal otoritenin üzerinde bir otorite yok idi.³⁰ Osmanlı ülkesine geldikten sonra ise bu yapıyı devam ettirmeye çalışmaları gerek Türk toplumu ile ve gerekse Osmanlı Devleti ile aralarında büyük problemler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Denizli'de, Dağıstan muhacirlerinden Kuyumcu diye bilinen birisinin karısına Rum bir kunduracının sarkıntılık etmesi sonucunda kuyumcu civardaki akrabalarını da çağırarak bu Rum'u cezalandırmaya teşebbüs etmiştir. Rum'a bir zarar vermelerinin önüne geçmek için İzmir'den zaptiye talep edilmiştir. Zaptiye geldikten sonra iş tatlıya bağlanmış gibi görünmüşse de Dağıstan muhacirlerinin Rum'a bir suikast yapmasından endişelenen yetkililer, redif askeri toplanana kadar İzmir'den gelen zaptiyelerin Denizli'de kalmasını istemek durumunda kalmışlardır.³¹ Denizli'deki fîli durumla baş edilememiş olmalı ki, İzmir valiliğinin bir telgrafında bu kunduracı Rum'un İzmir'e sevk edilmesi istenmiştir.³² Muhacirlerin bir devlet otoritesine alışı, itaat etmeleri epeyce zaman alacaktır.

1858 yılında Denizli'ye iskân edilmeleri için gönderilen iki bin yüz on iki kişi önce Denizli merkez mahallelerine ve yakın köylere yerleştirilmiş sonra Çardak'a bağlı Hayriye köyüne iskân edilmişlerdir. Bu muhacirler de Adige ana grubuna mensup Natuhac kabilesindedir. Bunların 283'ü sonradan Manisa'nın Süleyman Paşa Çiftliği'ne yerleştirilmiştir. Denizli'deki en büyük Kafkasyalı muhacir yerleşimi bu köy olmuştur.³³ 1861 yılında Denizli'ye iskân edilmek üzere sevk edilen bin kişiden oluşan (250 hane) Kafkasya muhacirleri grubu önce geçici olarak mahalle ve köylere yerleştirilmiştir. Bu insanların yiyecek ihtiyaçları kişi başına yarımşar kıyve ekmek devlet tarafından karşılanırken, diğer

²⁷ BOA, İ. DH., No: 41530/52 (Denizli Ka'imekamının arızası)

²⁸ BOA, İ. DH., No: 41530/52 (Denizli Ka'imekamının arızası)

²⁹ Public Record Office, F.O., 195/812

³⁰ Jabağı Baj, *Çerkesler*, Ankara 1995, s.102.

³¹ BOA, A. MKT. MHM., No: 462/33 (Denizli Ka'imekamının Sadaret makamına arızası) 1861

³² BOA, A. MKT. MHM., No: 457/91. 26 Şubat 1861.

³³ BOA, M. Valâ, No: 25843 (Göçmen Komisyonu'ndan Aydın Vilayeti Valiliği'ne Telgraf)

ihtiyaçları Denizli'nin varlıklı kişileri tarafından karşılanmıştır.³⁴ 1862 yılında bu muhacirlerin mirî arazi içerisinde bulunan Karahayıt çiftliğinde iskânlarına karar verilmiştir. Muhacirlerin bu çiftliğe bir an evvel sorunsuz bir şekilde yerleşebilmeleri için, lazım olan malzemelerinin temin edilmesi için talepleri olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar göz önünde bulundurulduğunda her talebin derhal yerine getirilmesinin çok zor olduğu buna rağmen, sorun yaşanmaması için büyük gayret sarf edildiği gözlemlenebilmektedir.³⁵ Bu gruba daha sonra 17 Mayıs 1871 tarihinde Kafkasya'dan gelen dört hane daha eklenmiştir. Bunlar için büyüklere ikişer yüz dirhem, küçüklere yüzer dirhem ekme verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁶ Osmanlı belgelerinde Dağıstan muhaciri olarak geçen bu toplulukların hangi etnik gruba dâhil oldukları hakkında ya bilgi verilmemiş ya da yanlış bilgi verilebilmiştir. Bunun sebeplerinden birisi Osmanlı Devleti'nin 1780 yılında Ferah Ali Paşa'yı Kafkasya ile ilgilenmesi için Anapa valisi olarak atamasına rağmen hala bölgeyle ilgili ciddi bir bilgi birikimi sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Mesela Karahayıt çiftliğine yerleştirilen muhacirler belgelerde Avar olarak zikredilmektedir. Bizim yaptığımız sözlü tarih çalışmasında bu bölgeye Avarların değil Kumuk ve Şabsığların iskân edildiğini tespit ettik. Üstelik yerleştirdikleri köy bugün Karahayıt ismiyle bilinen Yukarı Karahayıt değil, cumhuriyetten sonra Akköy ismi verilen Aziziye ve Sultaniye isimli iki mahalleden müteşekkil Aşağı Karahayıt köyüdür. Sonradan yine Karahayıt çiftliği arazisi içerisinde Sığma isimli ikinci bir yerleşim birimi oluşturulmuştur.³⁷

Dağıstan muhacirlerinden başka Hazargrad muhacirlerinin de Denizli'de iskân edildiklerini görüyoruz. 17 Ocak 1888 tarihinde kırk beş haneden müteşekkil muhacir grubu Denizli'nin Çal kazasına bağlı Baklan Nahiyesi'nin Armudalanı isimli bölgesindeki boş arazide iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır.³⁸ Daha sonra buradaki hane sayısının elli iki haneye çıktığını görüyoruz. Bu haneler dâhilinde kayıtlı iki yüz kırk sekiz nüfus görünmektedir. Herkesin arazisi taksim edildikten sonra yeni oluşturulan bu yerleşim birimine Seyfî'l-Hamid veya Hamidiye adı verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹

Sonuç olarak, Kafkasya'dan Anadolu'ya gerçekleştirilen bu kitlesel göçler gerek başlangıç noktasında ve gerekse varış noktasında ve her ikisi arasında birçok zorluk içermesine rağmen insanlar bu meşakkati göze alarak yola çıkmış ve bunların bir kısmı hedeflerine ulaşmıştır. Osmanlı Devleti o devirde her devletin altından kalkmakta sıkıntı çekeceği bu göç hareketini çok zorlanmakla beraber göğüslemeyi bilmiş, muhacirlere sunabileceği imkânların en iyisini sunmuştur. Büyük kısmı istedikleri yerlere yerleştirilmiştir. Yaşanan bu trajik ve travmatik sosyal olayın bazı olumsuz yansımaları olmakla birlikte, Türk halkı Kafkas muhacirlerini kabullenmiş, onlar da kendileri için çok zor olmasına rağmen iklim, coğrafya ve Türk sosyal hayatı gibi yeni unsurlara uyum sağlamışlardır. Ahmet Bey'in anlattığına göre civar köyler aralarında bir anlaşmazlık çıktığında tarafsız davranacaklarını düşünerek Akköy'deki Kafkas muhacirlerinin hakemlik yapmasını istemekteydiler. Bu bilgiyi doğru kabul edecek olursak, muhacirlerin yerli halkın güvenini ve saygısını kazanmayı başardıklarını söyleyebiliriz. Denizli açısından Kafkasyalı muhacirlerin buraya iskânı her ne kadar ilk zamanlarda ekonomik bir külfet getirirse de uzun vadede boş toprakların işlenerek üretime katkı yapılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan bu nüfus hareketi Müslüman nüfus

³⁴ BOA, A. MKT. UM., No: 452/61 (Telhis) 03.02.1861.

³⁵ BOA, A. MKT. MHM., No: 231/87 (Denizli Ka'imekamlığı'nın Maliye Nezareti'ne arızası) 21 Ağustos 1861

³⁶ Bu ailelerin reislerinin isimleri de verilmektedir; Molla Süleyman, Cafer, Şerif ve İmam isimli şahıslar Canik mutasarrıflığı'nın verdiği bir yazıyla birlikte Denizli'ye sevk edilmişlerdir. BOA, DH. MKT., No: 1315/77.

³⁷ Bu sözlü tarih derlemesini, Değerli araştırmacılar Dr. İbrahim Şirin ve Dr. İbrahim Erdal ile birlikte 04.09.2006 tarihinde Denizli Merkez'e bağlı Akköy'de Kumuk asıllı Sabri Bey'in ve Şabsığ asıllı İkbâl Hanım'ın oğlu olan 1938 doğumlu Ahmet Sivaslıgil'den yaptık.

³⁸ BOA, İ. DH., No: 91461(Göçmen Komisyonu'nun Sadaret makamına arızası)

³⁹ BOA, İ. DH., No: 18 (Denizli Ka'imekamlığı'nın yazısına Dahiliye Nezareti'nin cevabı) 20 Mayıs 1894

lehine bir artış olmuştur. Denizli'nin sosyal hayatına bir canlılık kültürel bir çeşitlilik kattığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Anadolu'da neredeyse ikinci bir Kafkasya oluşmuştur. Diaspora'daki Kafkasyalıların en büyük grubu Anadolu'da yaşamaktadır. Hatta Anadolu'daki Kafkasyalıların sayısı Kafkasya'dakilerin sayısından fazladır. Bu göç hareketi Anadolu Türk kültürünün zenginleşmesini sağladığı gibi, Anadolu'nun Kafkasya ile bağlarını zayıflatmamış bilakis daha da kuvvetlendirmiş, böylece Kafkasya, Osmanlı devleti için daha da vazgeçilmez bir konuma yerleşmiştir. Bu organik eklemleme Türk nüfuzunun Kafkasya'daki güç dengeleri içerisinde önemli bir etken olarak her zaman hesapları etkileyebileceğini ortaya koymuştur.